

моральну легітимність лідерів опозиції. Звісно, влада активно користувалася цією обставиною для дискредитації головних опозиціонерів.

По-друге, влада досить майстерно пестила зручну для неї опозицію (КПУ і ПСПУ — найкращі приклади, про дрібні партії-«клони», створені владою цілеспрямовано з утилітарною метою, тут не йдеться).

По-третє, опозиція багато в чому була копією самої влади — в її часом украй незграбних політичних діях, інтелектуальній бідності, нездатності до проектування перспективних довгострокових стратегій і послідовної їхньої реалізації, ідеологічній неперебірливості, схильності до демагогії. До того ж політичні програми та гасла опозиції значною мірою збігалися з політичними програмами та гаслами влади. Остання в особі її найвищого представника так само заявляла про нещадну боротьбу з корупцією, про засилля олігархів, про шлях до Європи і про дружні відносини з Росією, про подолання бідності та соціальну справедливність тощо.

Найрельєфніші суперечності з владою справді системного характеру проглядали хіба що у «лівих», проте їх нівелювали специфічні відносини з президентом Л.Кучмою і з владою як такою. Ця спорідненість украй ускладнювала ідеологічне оформлення опозиції, без якого їй страшенно бракувало виразного політичного обличчя — внаслідок цього лідерам опозиції доводилося задовольнятися персоніфікацією влади: в їхніх інвективах головним об'єктом був президент Л.Кучма та «злочинний режим», який породив їх самих.

По-четверте, опозиція продемонструвала свою неспроможність до створення конструктивної програми, елементи деструкції в її діях і планах завжди були виразніші та ефективніші. Можна припустити, що це було спричинено як деструктивними діями влади відносно опозиції, так і рівнем політичної та інтелектуальної культури її лідерів (цілком адекватних рівню політичної культури суспільства).

Опозиція: помаранчева революція і після неї

Найвиразніше всі «родимі плями» опозиції проявилися під час подій помаранчевої революції і особливо після неї, коли опозиція прийшла до влади. Вибух публічних протестів, що стався у листопаді-грудні 2004 р., як з'ясувалося, був несподіванкою для лідерів опозиції: вони готувалися до вже звичного сценарію на кшталт акції «Україна без Кучми» (заявка на проведення публічного підрахунку голосів на Майдані незалежності подавалася на 30 тис. учасників). Вповні скористатися ситуацією лідерам опозиції не вдалося — не в останню чергу через те, що окремі її лідери (передусім В.Ющенко та ключові фігури з його оточення) не були готові йти до кінця в боротьбі з «режимом Кучми» — а саме цей акцент додав радикалізму в протистояння прибічників основних конкурентів на президентських виборах 2004 р.

Ухвалена поспіхом в грудні 2004 р. політична реформа була переду-

сім компромісом зі «злочинною владою», проти якої, власне, і формувалася опозиція, яка на той час з ідеологічного погляду становила досить різнобарвний конгломерат, де на крайньому правому фланзі стояли помірковані націоналісти (Конгрес українських націоналістів у Нашій Україні), а на крайньому лівому — соціалісти. Утім, як уже зазначалося, єдність опозиції диктувалася не ідеологічною спільністю, а наявністю спільного ворога — Л.Кучми та спільної мети — здобуття влади в країні. Саме тому, вже в момент «переходу», коли завдяки масовим протестам, тиску Заходу та перспективам компромісу Л.Кучма пішов на поступки, єдність дій опозиції, і без того ситуативна, почала розвалюватися.

В.Ющенко та його найближче оточення були ладні вдовольнитися безпроблемним виходом із влади Л.Кучми, О.Мороз — ухваленням політичної реформи, яка в перспективі збільшувала роль невеликих парламентських партій, при цьому його політичні інтереси та інтереси новообраного президента з цього моменту вочевидь розбігалися. Ю.Тимошенко та БЮТ, які на цей момент прагнули збереження сильної президентської влади, вдовольнилися здобуттям декількох ключових посад в уряді. Сама політична реформа запрограмувала остаточний розпад опозиції.

Прихід до влади негайно виявив усі політичні, ідеологічні й організаційні вади вчорашніх опозиціонерів. Передусім стало зрозумілим, що вони не мають чіткої стратегії розвитку країни і суспільства. Передвиборні проекти були набором ефектних гасел, для вироблення масштабної стратегії не було ні часу, ні інтелектуальних ресурсів. Вчорашнім опозиціонерам довелося не лише «на ходу» придумувати такі стратегії, а одночасно виконувати передвиборні обіцянки (в яких бажане не завжди збігалося з реальністю) і разом із цим готуватися до нових, тепер уже парламентських, виборів, що підштовхувало їх до популістської риторики.

Сама система і філософія влади не змінилися, до неї хоч і прийшли інші люди, вони, потрапляючи до системи, мали діяти за її законами. Частина з них була готова прийняти систему взаємин, що склалася в ній, власне, через це вони за неї змагалися. Частина щиро мала намір змінити її внутрішні механізми та ієрархію, розвернути її до обслуговування інтересів суспільства, проте не мала для цього або вміння та навичок, або належної волі, наполегливості й компетентності.

Обіцяна вчорашніми опозиціонерами прозорість і доступність влади так і залишилася обіцянкою. Уже розподіл посад у новому уряді та призначення регіональних керівників у січні—лютому 2005 р. стали предметом жорсткого торгу між учасниками помаранчевої коаліції і відбувалися кулуарно. Уряд складався не так за фаховими, як за політичними критеріями, при цьому нерідко головним чинником були не раціональні аргументи, а сила голосу й гострота ліктів. Оприлюднення

списку членів уряду, обставлене наче їхнє подання особисто президентом парламенту в лютому 2005 р., нагадувало до нудоти банальну виставу, у ході якої глядачі з'ясовують, наскільки їхні припущення стосовно характерів головних героїв відповідають авторському задуму. Програма уряду, подана саме як набір яскравих гасел, досі носила ознаки передвибірної риторики.

Найбільше, на що спромоглася «нова» влада — це впровадження вкрай ризикованих соціальних проектів (підвищення зарплатні та пенсій, матеріальне заохочення народжуваності) та своєрідний ризик-менеджмент в економіці, пов'язаний з реприватизацію та спробами розв'язати структурні проблеми економіки, ті проблеми, які потребували переходу від ризик-менеджменту до розробки та впровадження середньо- і довготривалих стратегій. До того ж нові можновладці раптом почали демонструвати надто знайомі з попередніх часів звички, інстинкти та способи соціальної, політичної й особистої поведінки.

Серія скандалів у помаранчевій владі⁷⁹, пов'язана з боротьбою колишніх опозиціонерів за перерозподіл владних повноважень і доступ до економічних ресурсів, очевидне прагнення нових можновладців дотримуватися практики «закон — для всіх, право — для нас», викриття пресою неприємних для нової влади деталей особистої поведінки її носіїв — усе це спричинило стрімке падіння авторитету помаранчевих і не менш стрімке відновлення позицій їхніх опонентів у боротьбі за владу.

Після помаранчевої революції в ролі опозиції дещо несподівано опинилася Партія регіонів і цілком очікувано — комуністи. Перші почувалися явно некомфортно на початку діяльності помаранчевої влади, тим більше що остання певний час демонструвала рішучість у намірах покарати «винних у фальсифікаціях». Утім, як швидко з'ясувалося, це була саме демонстрація. До липня 2005 р. по всій Україні було заведено 778 кримінальних справ, пов'язаних з фальсифікацією виборів. Покарання зазнали в основному рядові виконавці, але жоден організатор «на горі». Відомі всій країні організатори фальсифікацій і чиновники, що прикривали їх, обернулися на добропорядних громадян. Голова ЦВК С.Ківалов повернувся на посаду ректора Одеської юридичної академії і 2006 р. став депутатом від Партії регіонів. Міністр внутрішніх справ М.Білокінь, з ім'ям якого пов'язували прикриття фальсифікацій, вийшов на фантастичну за розмірами пенсію. Найодіозніші особи благополучно переховувалися за кордоном, деякі, за дивним «збігом обставин», знайшли собі комфортний притулок у Росії. Слідство проти окремих знакових осіб (Б.Колесніков, Є.Кушнарьов) було організовано в спосіб, який надто нагадував політичні переслідування за кримінальними звинуваченнями і зрештою провалилося.

Партія регіонів і комуністи, так само, як і їхні попередники, опинилися в опозиції ситуативно. Перші — тому що їхній лідер програв вибо-

ри і перший помаранчевий уряд очолювала людина, яка позиціонувала себе як категоричний опонент Партії регіонів. Другі — тому, що їм не знайшлося місця у новій владі, хоча остання розпочала реалізацію соціальних програм, які цілком пасували політичним амбіціям комуністів. Утім, знайшлося й ідеологічне підґрунтя для опозиційності — йшлося про статус російської мови, відносини із Заходом (зокрема, вступ до СОТ і НАТО).

Крім заяв про політичні репресії, кволих вуличних акцій біля урядових будівель і блокування законів, необхідних для вступу в Світову організацію торгівлі, нова опозиція нічим особливим не позначилася. У вересні 2005 р. підписанням меморандуму про розуміння⁸⁰ опозиційний статус Партії регіонів офіційно зафіксовано і водночас знівельовано, бо партія взяла участь у голосуванні за Ю.Єханурова, який очолив другий помаранчевий уряд (за три місяці вона ж відправила цей уряд у відставку). В подальшому ступінь «опозиційності» Партії регіонів і комуністів (разом з іншими політичними силами, що за визначенням були призначені в опозицію — СДПУ(о), ПСПУ та їхні дрібніші союзники) диктувався потребами передвиборної боротьби та агітації на виборах до Верховної Ради навесні 2006 р. Набір політичних гасел і засобів тут був стандартний: статус російської мови, агітація проти вступу до НАТО та проти «надмірного захоплення» європейською інтеграцією, критика економічних і соціальних програм помаранчевих.

Улітку 2006 р. Партія регіонів і комуністи радо позбавились опозиційного статусу, створивши більшість у Верховній Раді разом із соціалістами, і повернулись у звичні крісла і коридори влади. Помаранчеві та БЮТ опинились у не менш звичній ролі парламентської опозиції з невизначеним статусом.

Легалізація опозиції

У новітній історії України право історичної першості у справах легітимувати політичну опозицію належить народним депутатам Ю.Тимошенко та О.Єльяшкевичу в лютому 1998 р. Ця спроба була зроблена напередодні виборів до Верховної Ради, в яких брала участь партія «Громада» П.Лазаренка, очевидно, йшлося про створення ґрунту для її подальшої парламентської діяльності.

У лютому 2000 р., відразу ж після поразки «лівої» більшості Верховної Ради у парламентському конфлікті (що отримала назву «оксамитова революція»), три депутати з новоутвореної більшості — В.Коваль з Народного Руху України, О.Карпов із президентської Народно-демократичної партії та В.Медведчук з президентської СДПУ(о) — внесли законопроект «Про політичну опозицію у Верховній Раді України»⁸¹. Це була «заспокоїлива пігулка» для депутатів, які не ввійшли до складу президентської більшості. Тоді ж надійшов альтернативний законопроект «Про